

ANAYASAL DEĞİŞİM

Constitutional Change

Levent GÖNENÇ*

ÖZET

Bu makalede; anayasal değişimin salt anayasa metninin değiştirilmesinden ve bununla bağlantılı olarak anayasal istikrarın da salt anayasa metninin değişmeden kalmasından ibaret olmadığı, anayasal değişimin toplumsal koşullarla yakından ilgili olduğu, özellikle toplumun sınıfsal yapısı ve siyasi kültürünün anayasal kurumların doğması, yaşaması ve etkin bir biçimde uygulanması açısından belirleyici bir rol oynadığı savunulmaktadır. Makalede bunun yanında küresel anayasa gelişmelerinin seyri anahatlarıyla tespit edilmekte ve belli toplumları açıklamak için kullanılan kavramsal araçların, anayasal değişimin küresel dinamiklerini anlamamıza yardımcı olacak “Dünya Sistemler Teorisi” ile birlikte kullanılması önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Anayasal değişim, anayasal istikrar, anayasal kurumlar, küresel anayasal gelişmeler, siyasi kültür, “Dünya Sistemler Teorisi”

ABSTRACT

It is argued in this article that the constitutional change does not consist merely of the amendment of the constitutional text and correspondingly, the

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

constitutional stability cannot be reduced down to that fact that the constitutional provisions remain unchanged. It is also argued that the constitutional change has close connections with the social conditions and particularly that the class structure and the political culture of a given society act as the principal performer in the birth, life and effective implementation of the constitutional institutions. What is more, the course of the global constitutional developments are broadly examined in the article and it is suggested that the conceptual tools that are used to explain certain societies should be used in conjunction with the “World Systems Theory”, which helps us to understand the global dynamics of constitutional change.

Keywords: Constitutional change, constitutional stability, constitutional institutions, global constitutional developments, political culture, “World Systems Theory”

Giriş

Anayasalar niye değişir? Madalyonun öbür yüzünü çevirirsek karşımıza şu soru çıkar: Anayasaları uzun ömürlü kılan nedir? Bu sorular anayasal değişimin sürekli gündemde olduğu ülkemiz açısından büyük önem taşımaktadır. Bu makalede anayasal değişimin toplumsal koşullara bağlı olduğu varsayımından yola çıkılarak anayasal gelişmenin sosyal dinamikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Buna göre öncelikle literatürde anayasal değişime ilişkin ortaya konan bazı görüşler gözden geçirilecek, ardından anayasal gelişmenin küresel seyri üzerinde durulacaktır. Esas olarak tarihi bir yaklaşımın kullanılacağı bu bölümün ardından Immanuel Wallerstein’in geliştirdiği “Dünya Sistemler Teorisi”nin yardımıyla anayasal değişimin makro-sosyolojik boyutları ele alınacaktır. Makalenin sonuç bölümünde ise anayasal gelişmeyi açıklayabilmek için bu yaklaşımların bir arada kullanılması önerilecektir.

1. Anayasal Değişime İlişkin Literatürde Ortaya Konan Görüşler

K.C. Wheare’e göre, anayasalar, yapıldıkları ve kabul edildikleri zaman toplumun genel karakteristiğini belirleyen hakim inanç ve menfaatleri veya bunların bir uzlaşmasını yansıtır. Bununla birlikte anayasalar sadece siyasi veya hukuki inanç veya menfaatleri yansıtmazlar; anayasaların ekonomik bir boyutu da vardır. Pek çok anayasanın yapımında ve kabulünde anayasayı

yapanların ekonomik menfaatleri de önemli bir rol oynamıştır. Madem anayasalar yapıldıkları zamanı yansıtırlar veya bu zamanda geçerli olan şartlar tarafından şekillendirilirler, o halde zamanın değişmesiyle anayasaların da değişmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında Wheare'e göre anayasaların değişmesinde etkili olan en önemli faktörlerden biri merkezileşmedir. Merkezileşme savaş, ekonomik kriz, refah devletinin gelişmesi gibi çeşitli nedenlere bağlı olabilir. Bu son noktanın üzerinde ayrıca durmak gerekir. Şöyle ki: Belli ülkelerde hem vatandaşlar hem de yöneticiler tarafından devletin bütün vatandaşlarına minimum bir refah seviyesini garanti etmekle yükümlü olduğu kabul edilmektedir. Buna göre, vatandaşlara, eğitim, sağlık hizmeti, yaşlılık ve sağlıklık sigortası vb. sağlanmalıdır. Bu tür siyasa tercihleri halkın çoğunluğuna hitap eder. Dolayısıyla herhangi bir siyasi parti (ideolojik kabul ve savlarından bağımsız olarak) iktidara gelmek istiyorsa bu tür siyasaları savunmak zorundadır. Sonuç olarak, devlete görevler yükleyen bu anlayışın genel kabul görmesiyle birlikte devlet güçlenmiş ve merkezileşmiş, bu eğilim ise beraberinde belli ülkelerde anayasal anlamda yürütme organının güçlenmesi taleplerini gündeme getirmiştir. Sonuçta K. C. Wheare'e göre, tüm bu faktörler (savaş, ekonomik kriz, refah devleti siyasaları, vb.) devleti merkezileştirmiş, bu ise yürütme organını güçlendirecek anayasa değişikliklerine yol açmıştır.

K.C. Wheare yürütmenin güçlenme eğilimi yanında siyasi partilerin ve seçim sisteminin de anayasal değişimde önemli bir rol oynadığına işaret eder. Nihayetinde yazara göre bir ülkede anayasal değişim açısından asıl belirleyici olan o ülkede halkın anayasa hakkında ne düşündüğüdür. Örneğin Amerika'da anayasa neredeyse "kutsal" bir metindir ama örneğin Fransa ve İtalya'da anayasa ile kurulan rejim eleştiren ve tamamıyla farklı bir siyasi sistem kurulması gerektiğini savunan siyasi partiler dahi mevcuttur. Dolayısıyla anayasal değişimin dinamikleri anılan bu ülkelerde birbirinden farklı olacaktır¹.

Anayasal değişim siyasetini inceledikleri çalışmalarında Keith G. Banting ve Richard Simeon öncelikle anayasa tarihine ilişkin bir tespit yaparlar. Yazarlara göre, 19.yy. anayasaları kısa ve muğlaktır. Bu erken

¹ Wheare, K. C. *Modern Constitutions*. London: Oxford University Press, 1966, 67-82. Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. Wheare, K. C., Çev: Mehmet Turhan. *Modern Anayasalar*. Ankara: Degisim, 1985.

dönemde pek çok konuda sessiz kalan anayasalar makbul sayılmaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra anayasalar uzun ve detaylı olmaya başlar. Bu gelişme değişen siyasi koşullara bir cevaptır. Demokratikleşmeyle birlikte yeni siyasi aktörler ortaya çıkar ve siyasi hayata katılır. Bununla birlikte sosyal hayat da gün geçtikçe karmaşıklaşır. Tüm bu gelişmeler anayasaların daha uzun ve detaylı olması sonucunu doğurur.

Yazarlara göre, anayasal değişimin dinamikleri açısından değerlendirildiğinde iki tür anayasa yapım modelinden söz edilebilir. Birinci modelde anayasa “kurucu gruplar” arasındaki temel siyasi ilişkileri belirler. Devletin yapısı nasıl olacak? Ne tür bir temsil sistemi kabul edilecek? Ne tür bir toplum kavramı, nasıl bir sosyal ilişkiler ağı kurumsallaştırılacak? Bu tür temel tercihler özellikle yeni bir devlet, yeni bir siyasi rejim kurulması aşamasında büyük önem kazanır. 1787 Amerikan Anayasası böyle bir kurucu faaliyetin tipik örneğidir. Kuşkusuz zaman içerisinde kurucu grupların statülerinin, kendilerine dair tanımlamalarının ve taleplerinin değişmesi de anayasal değişime kapı açacaktır. Burada şu noktanın önemle vurgulanması gerekir: Böyle bir değişim önceki rejimin çökmesini gerektirmez, değişim rejim-içi gerçekleşebilir. Kanada ve Belçika bu konuda verilebilecek iki tipik örnektir. İkinci anayasa yapım modelinde ise, anayasal değişim anayasanın karar alma kurallarını belirleyici fonksiyonu ile ilgilidir. Burada problem karar alma kurallarını siyasa yapımının gereklerine, zorlamalarına uydurmaktır. Dolayısıyla bu modelde anayasal değişim siyasi topluluğun doğası ile ilgili değildir. Böyle bir değişimde daha çok belli anayasal prosedürlerin modernizasyonu söz konusudur. Böylece idari rasyonellik daha kolay gerçekleştirilebilecektir. Batı Almanya ve İsviçre'deki anayasal tartışmalar buna örnektir. Yazarlar bu tespitlerin ardından bize anayasaların yalnızca formel yoldan değil informal yoldan da değişebildiğini hatırlatırlar. Buna göre, örneğin anayasa gelenekleri veya (anayasa yargısı alanında ortaya konan) anayasal yorumlar bu tür bir değişimin araçlarıdır. Ancak bir ülkede yazılı bir anayasanın yürürlükte olması, bu anayasanın açık, net, detaylı bir biçimde kaleme alınması ve o ülkede kanuncu ve anayasacı bir siyasi geleneğin mevcudiyeti böyle bir değişimin gerçekleşmesini güçleştirir. Böyle bir durumda değişen şartlara uyum sağlayabilmek için formel değişimden başka yol yoktur.

Banting ve Simeon anayasal değişimi irdeledikleri makalelerinde anayasal değişimin nedenleri yanında, anayasal değişimin aktörleri üzerinde de dururlar. Yazarlara göre anayasal değişim talepleri iki biçimde ortaya çıkar: "yukardan aşağı" (değişimin kaynağı yönetici pozisyonundaki seçkinlerdir); ve "aşağıdan yukarı" (anayasal değişimin itici gücü dışlanmış gruplar ve yeni ortaya çıkan karşı-seçkinlerdir). Siyaset mekanizmasını modernize etmeyi, sistemi daha etkin hale getirmeyi amaçlayan anayasa değişiklikleri kural olarak seçkinler tarafından yönlendirilir ve yukardan aşağıya süreç sonunda gerçekleşir. Bu tür bir değişim seçkinlerin kendi aralarındaki siyasi ilişkileri düzenlemek için başvurdukları bir araç olarak görülebilir. Sosyal güçler arasındaki ilişkileri düzenlemeye yönelik anayasal değişim ise aşağıdan yukarıdır ve kitlenin mobilizasyonu neticesinde ortaya çıkar. Bir çok örnekte bu tür bir mobilizasyon bir kez ortaya çıktıktan sonra seçkinler tarafından fark edilir ve yönlendirilir.

Son olarak, Banting ve Simeon'un çalışmalarında ele aldıkları anayasal değişimin aşamaları meselesi konumuz açısından önemlidir. Yazarlara göre anayasal değişim zamansal açıdan iki biçimde ortaya çıkar: İlk biçimde aşamalar ve sıraları şöyledir; menfaatlerin mobilizasyonu, karar alma aşaması, onay, değişikliğin meşrulaştırılması. İkinci biçimde ise, hemen hemen birinciye paralel bir süreç gözlenir. Aşamalar ise; düşünce üretme, anlaşmaya varma ve meşrulaştırma olarak sıralanır.

-Mobilizasyon aşaması uzun bir zaman dilimine yayılabilir. Süreç içerisinde sosyal ve siyasi çatışmalar ortaya çıkabilir. Zamanla siyasi liderler ön plana çıkar. Sonrasında anayasal değişimle ulaşılmak istenen amaçlar belli bir hukuki çerçeveye oturtularak siyasi gündeme sokulur. Mobilizasyon bir karşı-mobilizasyonun da ortaya çıkmasına neden olabilir. Mobilizasyonun erken aşamalarında geniş bir kitle katılımı söz konusudur ve bu genellikle yeni kurulan siyasi partiler tarafından yönlendirilir: *the Parti Québécois*, *the Scottish National Party* ve *the Rassemblement Wallon* bu partilere örnek olarak verilebilir.

-Düşünce üretme aşamasında öneriler ve karşı öneriler daha net bir biçimde dile getirilmeye başlanır. Bu aşamada konu daha karmaşık bir hale geldiğinden entelektüeller ve uzmanlar süreçte önemli bir rol oynamaya başlarlar. Bu niteliğiyle anayasal değişim büyük ölçüde bir seçkin faaliyetine dönüşür. Oldukça hararetle tartışmaların yaşandığı bu aşamanın ardından bir

“ayıklanma” aşamasının yaşanması ve dağınık biçimde ortaya konan anayasal değişime dair düşünce ve değerlendirmelerin ayıklanarak berraklaştırılması kaçınılmazdır.

-Karar alma aşamasına hiç bir zaman ulaşamayabilir. Ancak bir kere anayasal tartışma başladı mı artık bu büyük ihtimalle sürekli gündemde kalacaktır. Ya daha önce gündeme getirilmeyen anayasal konular gündeme getirilecek ya da eskiler canlandırılacaktır. Karar alma aşamasında seçkinlerin mi yoksa kitlenin mi ağırlıklı olarak söz sahibi olması gerektiği tartışmalıdır.

-Onay ve meşrulaştırma aşamalarında ise özellikle demokratik rejimlerde ister istemez kitle için içine girecek ve anayasal değişim süreci tamamlanacaktır².

Konuyla ilgili çalışan bir başka yazar Joachim Jens Hesse, anayasa tarihi açısından ilginç bir noktaya dikkat çekerek değerlendirmelerine başlar. Yazara göre 1989 Devrimi sonrasında demokrasiye geçen Doğu Avrupa ülkeleri yeni anayasalarını yaparlarken model olarak Batı Avrupa ülkelerine yönelirler. Bu aşamada Batı, Doğu'ya en iyi şekilde öneri sunabilmek ve yardımcı olabilmek için önce kendi kurumlarını gözden geçirmek durumunda kalır. Anayasalar işlevsel mi? Anayasalar ihtiyaçlara cevap veriyorlar mı? Batı Avrupa bu gibi soruların cevabını aramak durumunda kalır. Bunun yanında Batı Avrupa'da anayasal sistemlere ilişkin kadim tartışmalar da gündemden düşmez. Ancak bu tartışmalar pekişmiş demokrasilerde hiçbir zaman radikal öneriler ve revizyon talepleri seviyesine ulaşmaz. Sonuç olarak yazar, 1945 sonrasında Batı Avrupa'daki anayasal yeniden yapılanmanın başarıya ulaştığını söyler³.

Son olarak İngiliz anayasa uzmanı Vernon Bogdanor'un görüşleri konumuz açısından dikkat çekicidir. Yazara göre, anayasa ya geçmişin bir özeti ya da dayanılamayacak kadar acı hatıralara karşı bir tepkidir. Ancak her iki durumda da anayasa toplumun gelecek için umutlarını içinde barındırır.

² Banting, Keith G., and Richard Simeon. “Introduction: The Politics of Constitutional Change” in *The Politics of Constitutional Change in Industrial Nations: Redesigning the State*. London: Macmillan, 1984, 1-29.

³ Hesse, Joachim Jens. “Constitutional Policy and Change in Europe: The Nature and Extent of the Challenges”, in *Constitutional Policy and Change in Europe*, Joachim Jens Hesse and Nevil Johnson eds. Oxford: Oxford University Press, 1995, 3-19.

Ne zaman ki bu umutlar gerçekçiliğini veya akılcılığını yitirir veya tamamlanmamış olduğuna dair genel bir kanaat oluşur, o zaman anayasal değişim için talepler dile getirilmeye başlanır. Bir başka biçimde ifade edecek olursak, ne zaman ki bir ülkenin anayasası değişen sosyal değerler ve siyasi eğilimlerle uyumsuz hale gelir, o zaman siyasi partiler anayasa reformunu programlarına alırlar. Her demokraside anayasal değişim siyasi parti ve liderlerinin bu değişikliğin kendi menfaatlerine olup olmayacağı konusundaki düşüncelerine sıkı sıkıya bağlıdır. Buna göre iktidarda olanlar kendilerini iktidara getiren kuralları değiştirmeye gönüllü olmazlar. Bu yüzden anayasal değişim siyasi partilerin yükseliş ve düşüşüyle yakından ilgilidir⁴. Siyaset bilimci Barbara Geddes'in değerlendirmeleri, Bogdanor'un argümanlarını teyit etmektedir. Geddes'e göre, kurumsal değişimi gerçekleştirenler, her şeyin üzerinde siyasi kariyerlerini geliştirmeye yönelik menfaatlerini kollarlar. Siyasi kurumlar, her ne sebeple olursa olsun, onları değiştirmeye yetkili olanların kariyer menfaatlerine hizmet etmekte yetersiz kaldıkları zaman değiştirilir⁵.

Yukarıda değindiğimiz görüşlere anayasal değişimin farklı boyutlarını açıklamak için başvurulabilir. Ancak fikrimizce anayasal değişimi veya anayasal istikrarı açıklamak için konjonktürel, kurumsal veya siyasal açıklamaların yanında konunun toplumsal boyutu üzerinde de durmamız gerekir.

2. Liberal Demokratik Anayasal Modelin Pekişmesini Mümkün Kılan Toplumsal Koşullar

Klasik siyaset bilimi ve anayasa hukuku literatüründe liberal demokratik anayasal modelin ortaya çıkması ve belli bir ülkenin topraklarında kök salması için uygun toplumsal koşulların varlığına ihtiyaç duyulduğu öteden beri savunulmaktadır⁶. Literatürde liberal demokratik anayasal kurumların güçlü ve bilinçli bir orta sınıfın desteğiyle istikrar kazanabileceğine ilişkin değerlendirmelerde sıklıkla Batı ve Doğu Avrupa arasında bir karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Biz de makalenin bu

⁴ Bogdanor, Vernon. "Conclusion" in *Constitutions in Democratic Politics*, Vernon Bogdanor eds. Aldershot, Hants, England: Gower, 1988, 385.

⁵ Geddes, Barbara. 1995. "A Comparative Perspective on the Leninist Legacy in Eastern Europe". *Comparative Political Studies*. 28, no. 2: 239, 241.

⁶ Bu konuda bugün artık klasik sayılan bir çalışma için bkz. Moore, Barrington. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston: Beacon Press, 1966.

bölümünde bu yaklaşımı benimseyeceğiz ve tipik bir örnek olan Çekoslovakya üzerinde duracağız.

İki dünya savaşı arasında Avrupa'da esmeye başlayan liberalizm ve demokrasi rüzgarlarının etkisiyle (Batı ve Doğu) Avrupa'da bir biri ardına yeni anayasalar yapılır⁷. Ancak liberal demokratik kurumlar üzerine inşa edilen yeni rejimler, özellikle Doğu Avrupa'dakiler uzun yaşamaz ve yerlerini dramatik bir şekilde anti-demokratik rejimlere bırakırlar. Konu üzerinde çalışan yazarlar o dönemde Doğu Avrupa'da geçerli olan sosyal yapının bu gelişmelerde önemli bir rol oynadığına dikkat çekerler⁸.

19. yy'ın sonlarına doğru Doğu Avrupa ülkelerinin sınıfsal yapısı önemli değişikliklere uğrar. 1870 ve 1880'lerde özellikle Amerika'dan gelen ucuz buğday Doğu Avrupa'daki piyasalara hakim olur. Bu gelişme Doğu Avrupa'nın tarıma dayalı ekonomisine büyük darbe vurur. Sonuç olarak tahıl ihracatıyla geçinen pek çok aristokrat topraklarını satıp şehirlere taşınmak zorunda kalır. Bu “eski” aristokratlar ve onların çocukları memuriyete girerek veya serbest meslek icra ederek bir tür “yeni” orta sınıf oluştururlar. Burada asıl üzerinde durulması gereken nokta, bu yeni orta sınıfa mensup kişilerin görünüşte toplumsal kademelenmede orta sınıf pozisyonunda olmalarına rağmen gerçekte aristokratik mantalitelerini muhafaza etmeleridir. 19. yy.'ın sonlarına doğru Doğu Avrupa'da tüccar olmayan bu orta sınıf yanında tüccar bir orta sınıf, yani gerçek bir burjuvazi de oluşmaya başlar. Bu noktada Doğu Avrupa ile Batı Avrupa arasında bir karşılaştırma yapıldığında Doğu Avrupa'da tüccar orta sınıfın Batı Avrupa'daki emsallerine göre oldukça geç ortaya çıktığı ve yine Batı Avrupa'daki emsallerine göre oldukça zayıf olduğu söylenebilir. Bu tespitleri konumuz açısından önemle not etmemiz gerekir. Bu gecikmenin ve güçsüzlüğün nedeni aslında Doğu Avrupa aristokrasisinin tutumudur. Söz konusu toplumlarda aristokratlar ticari faaliyetleri “centilmenlere” uygun bir iş olarak görmezler. Bu yüzden bu tür faaliyetler hep yerli olmayan sosyal gruplar, örneğin Yahudiler

⁷ Hayden, Joseph Ralston. *New European Constitutions in Poland, Czechoslovakia and the Kingdom of the Serbs, Croates and Slovenes*. American Political Science Review. XVI, no. 2. 1922.

⁸ Bu konuda özellikle bkz. Gella, Aleksander. *Development of Class Structure in Eastern Europe Poland and Her Southern Neighbors*. Albany: State University of New York Press, 1989. Ayrıca bkz. Seton-Watson, Hugh. *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941*. New York: Harper & Row, 1967, 56-62; 123-156 ve Seton-Watson, Hugh. *The East European Revolution*. New York: Praeger, 1956, 6-22.

tarafından yürütülür. Bu ise ticaretle beslenen ve sahip olduğu ekonomik değerlerden güç alan yerli bir orta sınıfın doğuşunu veya en azından aristokrasinin tüccar orta sınıfa dönüşmesini engelleyen en önemli faktörlerden biridir. Sonuç olarak, o dönemde Doğu Avrupa'da hem tüccar hem de tüccar olmayan bir orta sınıf mevcuttur, ancak tüccar olmayan orta sınıf hala aristokratik bir mantaliteyi korurken, tüccar orta sınıf oldukça zayıftır. Dolayısıyla, bu dönemde Doğu Avrupa'da liberal demokratik kurumların ortaya çıkmasını ve yaşamasını sağlayacak sağlam bir orta sınıf desteğinden söz etmek mümkün değildir. Alt sınıflara, özellikle köylülere gelince; o dönemde bu sınıfların ekonomik koşulları gün geçtikçe kötüye gitmekte ve alt sınıflar ile üst sınıflar arasındaki uçurum gittikçe açılmaktadır. Daha da önemlisi, alt sınıflar kendilerini liberal demokratik sistemin bir parçası olarak görmemektedir. Bu açıdan da Doğu Avrupa Batı Avrupa'dan farklıdır. Bu farklılığın esas olarak iki nedeni olduğu söylenebilir:

- (1) *Sosyal Sınıflar Arasındaki Geçişkenlik*: Batı Avrupa'da öncelikle köleliğin lağvedilmesi ve soya dayalı ayrıcalıkların yasaklanması gibi devrim niteliğindeki hukuki reformlar sınıf hareketliliğinin ve geçişkenliğinin alt yapısını hazırlamıştır. Bunun yanında, tam bir “ara” sınıfın veya “geçiş” sınıfının, yani “orta sınıf”ın güçlü bir şekilde var olması, bu sınıfın bir merdiven veya köprü işlevi görerek alt ve üst sınıflar arasında barışçı yollarla mobilizasyonu mümkün kılmıştır. Bir başka ifadeyle, alt sınıflara mensup bir birey—güç de olsa—liberal demokratik sistemin sunduğu olanaklardan faydalanarak orta sınıfa veya üst sınıfa yükselme imkanını bulmuştur. Doğu Avrupa'da ise durum bunun tam tersidir. Geleneksel Doğu Avrupa toplumu keskin sosyal sınıf farklılıklarıyla bölünmüştür ve alt sınıfa mensup bir kişinin üst sınıflara geçmesi veya belki daha doğru bir terimle “yükselmesi” hemen hemen imkansızdır. Buna ek olarak, söz konusu bu toplumlarda, Batı toplumlarında olduğu gibi köprü veya merdiven işlevi görececek pekişmiş bir orta sınıf mevcut değildir. Bu yüzden ne köleliğin ne de ayrıcalıkların kaldırılması alt sınıfların kendilerini liberal demokratik sistemin bir parçası olarak görmelerini sağlamaya yetmiştir⁹.

⁹ Polonsky, Antony. *The Little Dictators: The History of Eastern Europe Since 1918*. London: Routledge & K. Paul, 1975.

- (2) *Alt Sınıflara Oy Hakkının Verilmesi*: Batı Avrupa'da alt sınıflar oy hakkı sayesinde, eksiksiz bir biçimde olmasa da, kolektif kararların alınmasına katılma ve devlet hayatını ilgilendiren konularda söz sahibi olma imkanına kavuşmuştur. Doğu Avrupa'da ise alt sınıflara oy hakkı verilmesi dahi bu sınıfların demokratik sisteme “yabancılaşma” problemini çözememiştir. Aksine, özellikle seçimlerde yapılan yolsuzluklar alt sınıfların demokratik sisteme güvenini ciddi biçimde aşındırmıştır¹⁰.

Bu noktada, köylü sınıfın çoğunlukta olduğu ülkeleri, özellikle Balkan ülkelerini de karşılaştırmalı analize dahil etmek faydalı olabilir. Söz konusu bu ülkelerde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dahi, ne tam anlamıyla yerli bir aristokrasi ne de bir orta sınıf (tüccar veya tüccar olmayan) mevcuttur. Dolayısıyla, söz konusu ülkelerde liberal demokratik anayasacılık hareketlerine genellikle güçlü milliyetçi duygulara sahip köylü kökenli bir entelektüel sınıf ön ayak olur. Her ne kadar bu ülkelerdeki entelektüel sınıf köylü kökenliyse de, bu sınıfla alt sınıflar arasındaki uçurum, entelektüel sınıfların soylu kökene sahip olduğu Macaristan, Polonya veya bir ölçüde Romanya gibi ülkelerde alt ve üst sınıflar arasındaki uçurum kadar derindir¹¹. Sonuçta liberal demokratik anayasal kurumların pekişmesi açısından bu ülkelerde de yukarıda değindiğimiz Doğu Avrupa ülkelerindekilere benzer problemler yaşanmıştır.

Sağlam ve pekişmiş bir orta sınıf altyapısı ve istikrarlı bir alt sınıf desteğinden yoksun olan Doğu Avrupa'daki liberal demokratik anayasal sistemler çatışan sınıflar arasında gittikçe artan gerilimin baskısı altında kalır. Tüm dünyayı etkileyen 1929 Ekonomik Buhranı işleri daha da kötüleştirir. Sonuçta, Doğu Avrupa'da zaten sallanmakta olan liberal demokratik rejimler bir bir çöker ve yerlerini anti-demokratik rejimlere bırakırlar.

Çekoslovakya'da yaşanan gelişmeler liberal demokratik anayasal kurumların orta sınıfın güçlü ve pekişmiş olduğu toplumlarda yaşama şansının daha yüksek olduğuna dair yukarıda aktardığımız argümanları haklı çıkaracak niteliktedir. Çekoslovakya incelediğimiz dönemlerde bütün Doğu

¹⁰ İki dünya savaşı arası Doğu Avrupa'daki seçimler için bkz. Seton-Watson, 155.

¹¹ Polonsky, 6.

Avrupa ülkeleri içinde kendine özgü sosyal, ekonomik ve siyasi şartlarıyla farklı bir konumdadır. Özellikle Çekoslovak toplumsal yapısı diğer Doğu Avrupa ülkelerinin toplumsal yapılarından oldukça farklıdır¹². Bu ülkelerde pekişmiş ve nispeten güçlü bir orta sınıf mevcuttur. Böyle bir orta sınıf liberal demokratik anayasal sisteme sahip çıkar ve destekler. Sonuçta bu toplumsal ya da sınıfsal yapı sayesinde diğer Doğu Avrupa ülkelerinde liberal demokratik rejimler tek tek çökerken, Çekoslovakya'da yaşama şansı bulur.

Anayasalar ile toplumsal koşullar arasındaki ilişkileri irdeleyen yukarıda özetlediğimiz yaklaşım esas olarak sınıfsal bir çözümleme üzerine inşa edilmiştir. Literatürde bu konuya ilişkin bir diğer yaklaşım ise yine anayasalar ile toplumsal koşullar arasındaki ilişkiye vurgu yapmakta ancak konuyu “siyasi kültür” kavramı bağlamında değerlendirmektedir.

İnsanlar siyaset hakkında ne düşünürler? İnsanların siyasete ilişkin inanç, değer ve yönelimleri nelerdir? Siyasi kültür çalışmaları bu temel sorular etrafında kişilerin siyasete karşı tavırlarını ve tutumlarını inceler. Bu anlamda siyasi kültür temelde psikolojik bir kavramdır. Bir başka ifadeyle aslında siyasi kültür siyasetin psikolojik ve sübjektif boyutlarının bir arada dışavurumudur. Dolayısıyla siyasi kültür yalnızca siyasi değer ve yönelimleri değil kitlenin siyasi davranış örüntülerini de şekillendirir ve onlara yön verir¹³.

Gabriel Almond ve Sidney Verba'nın ilk olarak 1963 yılında yayınladıkları ve çağdaş siyasi kültür çalışmalarının başlangıcı sayılan *The Civic Culture*¹⁴ kitabında ve onu izleyen çalışmalarda konumuz açısından çok önemli bir tespit yapılmaktadır: siyasi kurumların istikrarlı ve etkin olabilmesi için uygulandıkları toplumda geçerli olan siyasi kültürle uyum içinde olmaları gerekir. Aynı argümanı anayasalar açısından tekrarlayan bir

¹² Bu konuda bkz. Wolchik, Sharon L. “Czechoslovakia”, in Joseph Held eds. *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*. New York: Columbia University Press, 1992.

¹³ Patrick, Glenda M. “Political Culture” in Giovanni Sartori ed. *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*. Beverly Hills, Calif: Sage Publications, 1984.

¹⁴ Almond, Gabriel A., and Sidney Verba. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963. Ayrıca bkz. Almond, Gabriel A., and Sidney Verba. *The Civic Culture Revisited*. Newbury Park, Calif: Sage Publications, 1989.

çalışmada da şu görüşlere yer verilmektedir: Anayasacılık, belli bir toplumda içeriden veya dışarıdan bir gücün empoze etmesiyle değil, ancak elverişli bir siyasi kültürün mevcut olması durumunda başarılı olabilir. Bir başka ifadeyle, anayasacılığın yaşayabilmesi için uygun bir siyasi kültürün varlığı şarttır. Yazarlara göre, anayasacılık demokratik kültürün yönetme faaliyetine ait parçasıdır. Bir toplumun toplum olabilmesi için o toplumu oluşturan bireylerin paylaştıkları ortak birtakım değerler olması gerekir. Örneğin anayasacılık düşüncesini kabul eden bütün toplumlarda paylaşılan en temel değer devletin bir vatandaşı olarak bütün bireylerin hukuk önünde eşit olduğuna dair inançtır. Sonuç olarak kurumsal yapılar belirli bir devletin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ve o devletin örgütlendiği toplumdaki hakim siyasi kültürü yansıtacak biçimde inşa edilmelidir. Bu bakış açısına göre, tümüyle dışarıdan ithal edilen kurumsal düzenlemeler başarısız olmaya mahkumdur¹⁵.

Siyasi kültür ve anayasalar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların çoğalmasıyla birlikte literatürde son zamanlarda yeni bir kavramın üzerinde durulmaya başlandığına da işaret etmemiz gerekir: “anayasal kültür”. Bu başlığı taşıyan bir çalışmada anayasal kültürün siyasi kültürün özel bir formu olduğu vurgulanmaktadır. Yazarlara göre anayasalar siyasi kültür üzerine inşa edilir ve deyim yerindeyse onu sembolleştirir ve somutlaştırır¹⁶.

Buraya kadar yaptığımız çözümler bize anayasal değişimin salt anayasa metninin değiştirilmesinden ve anayasal istikrarın da salt anayasa metninin değişmeden kalmasından ibaret olmadığını göstermektedir. Anayasal değişim bir anayasanın uygulanmakta olduğu ülkede geçerli olan toplumsal koşullarla yakından ilgilidir. Özellikle toplumun sınıfsal yapısı ve siyasi kültürü anayasal kurumların doğması, yaşaması ve etkin bir biçimde uygulanması açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte fikrimizce anayasal değişimin makro-sosyolojik boyutunun da ihmal edilmemesi gerekir. Bu bağlamda anayasalar belli bir toplumda geçerli olan toplumsal koşullardan etkilendikleri kadar toplumlararası veya toplumlar-

¹⁵ Franklin, Daniel P., and Michael J. Baun. *Political Culture and Constitutionalism: A Comparative Approach*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1995, 1-10.

¹⁶ Vorlander, Hans. “What is Constitutional Culture?” in Silke Hensel, Ulrike Bock, Katrin Dirksen, Hans-Ulrich Thamer eds. *Constitutional Cultures: On the Concept and Representation of Constitutions in the Atlantic World*. Newcastle: Cambridge Scholars, 2012.

üstü koşullardan da etkilenirler. Makalenin bundan sonraki bölümünde küresel anayasa gelişmeleri deyim yerindeyse kalın fırça darbeleriyle resmedilecek ve anayasal değişimin makro-sosyolojik dinamikleri tartışılacaktır.

3. Anahatlarıyla Küresel Anayasa Gelişmeleri

Anayasa tarihinde anayasalar ortaya çıkmadan önce “anayasal ilkeler” veya “anayasal fikirler” ortaya çıkmıştır. Bunun da kaynağı öncelikle Aydınlanma düşüncesi, ardından liberal siyaset felsefesidir. “Siyasi iktidarın sınırlanması ve bölünmesi”, “temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması”, “halk egemenliği” gibi ilkeler Locke, Montesquieu, Rousseau, gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Bu ilkelerin somutlaşmasında, İngiliz yazısız anayasa tecrübesinin de önemli bir rol oynadığına işaret etmemiz gerekir¹⁷.

a) Model Anayasalar

18. yüzyılda “yazılı anayasalar çağı” başlar. Biri Avrupa, diğeri Amerika kıtasında gerçekleşen iki liberal devrimin, yani 1776 Amerikan Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi ardından yapılan iki yazılı anayasa daha sonra yapılacak anayasalara model teşkil eder¹⁸. 18. yy.'da yapılan iki model anayasadan 1787 Amerikan Anayasası günümüze kadar ulaşır ancak diğeri model anayasa, 1791 Fransız Anayasası, fazla yaşamaz. 1789 Devrimi'nin ardından Fransa, “güçlü yürütme-zayıf yasama” ve “zayıf yürütme-güçlü yasama” ve “cumhuriyet-monarşi” modelleri arasında gidip gelir¹⁹. Buna rağmen, 1791 Fransız Anayasası'nın etkisi 1787 Amerikan Anayasası'nın etkisinden az değildir.

b) Yazılı Anayasaların Yayılması

19. yüzyılda yazılı anayasaların yayılmasıyla birlikte, bu iki model anayasa yeni anayasalarını yapan devletleri etkiler. Örneğin, 1812 İspanyol Anayasası büyük ölçüde 1791 anayasasından esinlenmiştir. 1812 İspanyol Anayasası'nın kendisi de uzun süre Avrupa'daki liberal aydınlar tarafından

¹⁷ Bu konuda bkz. Watkins, Frederick. *The Political Tradition of the West*. Harvard University Press, 1957, ss. 119-148.

¹⁸ Lane, Jan-Erik. *Constitutions and Political Theory*. Manchester: Manchester University Press, 1996, ss. 63-64.

¹⁹ Brissaud, Jean. *A history of French public law*. Boston: Little, Brown, 1915, ss. 492-493.

“model anayasa” olarak kabul edilir²⁰. Örneğin, 1822 Portekiz Anayasası 1812 İspanyol Anayasası örnek alınarak yapılmıştır. Fransa’da 1814 Anayasası ile 1791 Anayasası’nın getirdiği sisteme benzer bir sistem kurulur²¹. 1826 Portekiz Anayasası 1814 Fransız Anayasası’ndan etkilenir.

19. yy.’ın başlarında İskandinav ülkeleri de bir biri ardına anayasalarını kabul ederler. 1809 İsveç ve 1814 Norveç anayasaları yine 1791 Fransız anayasasından esinlenerek hazırlanmıştır. Danimarka’da mutlak monarşiye son veren 1849 Anayasası, 1814 Norveç ve 1831 Belçika anayasalarından etkilenmiştir ve bu anayasalardaki liberal unsurları içermektedir²². 1831 Belçika Anayasası ise, o dönemde mevcut olan çeşitli modellerin bir karışımı gibidir. Bunlar arasında Hollanda, Fransız ve İngiliz anayasal sistemleri vardır. Bir araştırmaya göre, bu Anayasanın hükümlerinin %40’ı 1815 Hollanda, %35’i 1830 Fransız, %10’u 1791 Fransız Anayasasından mülhemdir. Hükümlerin %5’i ise İngiliz anayasal sisteminden kaynaklanmaktadır. Anayasanın ancak geriye kalan %10’u orijinaldir²³.

Bu dönemde genellikle Avrupa Kıtasında kabul edilen anayasaların liberal karakterleri öne çıkmakla birlikte, bu kuralın istisnalarına da rastlamak mümkündür. Örneğin, yukarıda andığımız anayasalara göre daha az liberal bir karaktere sahip olan ve monarkın yetkilerini pekiştiren 1850 Prusya Anayasası’ndan söz edilebilir. Bu Anayasa, 19. yy.’ın sonlarında anayasalaşma hareketi Uzak Doğu’ya, Japonya’ya kadar ulaştığında 1889 "Meiji" Anayasası’na model olmuştur²⁴.

19. yy.’da yazılı anayasaların yayılması Avrupa Kıtası ile sınırlı kalmaz. Bu dönemde Latin Amerika’da da önemli anayasa hareketleri görülür. İspanya’dan bağımsızlıklarını kazanan Latin Amerika ülkeleri anayasalarını

²⁰ Kern, Robert, and Meredith D. Dodge. *Historical Dictionary of Modern Spain, 1700-1988*. New York: Greenwood Press, 1990s, ss. 163-165.

²¹ Connelly, Owen. *Historical Dictionary of Napoleonic France, 1799-1815*. Westport, Conn: Greenwood Press, 1985, ss. 128-131; Beach, Vincent. “Charter of 1814”. Edgar Leon Newman and Robert Lawrence Simpson eds. *Historical Dictionary of France from the 1815 Restoration to the Second Empire*. New York: Greenwood Press, 1987, ss. 192-194.

²² Elder, Neil, Alastair H. Thomas, and David Arter. *The Consensual Democracies?: The Government and Politics of the Scandinavian States*. Oxford: Robertson, 1982, ss. 100-105.

²³ Caenegem, R. C. van. *An Historical Introduction to Western Constitutional Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 237.

²⁴ Kishimoto, Koichi. *Politics in Modern Japan: Development and Organization*. Tokyo: Japan Echo, 1988, 37-38.

yapmaya girişirler. Örneğin, Kolombiya ve Venezüela 1811'de, Şili 1818'de, Peru 1823'de, Meksika 1824'de ve Arjantin 1853'de yeni anayasalarını yaparlar. Bu anayasaları etkileyen modellerin başında 1812 İspanyol Anayasası gelir. Bunun dışında, Fransız ve Amerikan modelleri de bu coğrafyada etkilidir. Özellikle hükümet biçimi söz konusu olduğunda, bütün Latin Amerikan ülkeleri Amerikan tipi başkanlık sistemini tercih ederler²⁵.

Aynı dönemde İngiltere'nin dünyanın dört bir yanındaki sömürgeleri yazılı anayasalara kavuşurlar. Bu anayasalarda İngiliz parlamenter modelinin izlerini açıkça görmek mümkündür. 1867 yılında Kanada, 1901 yılında Avustralya ve 1909 yılında Güney Afrika yeni anayasalarını yaparlar. Bu anayasaları İngiliz modelinden ayıran hususlar, yazılı olmaları ve federal bir sistem kurmalarıdır²⁶.

20. yy.'ın başlarında Ortadoğu da yazılı anayasalarla tanışır. İran'da 1906 yılında din adamları, tüccar ve entelektüellerden oluşan bir koalisyon sınırlı bir monarşi modeli kuran bir anayasayı şaha kabul ettirmeyi başarırlar. Her ne kadar anayasa Belçika ve Fransız anayasaları gibi o dönemde Avrupa'da etkili olan anayasal modellerin izlerini taşıyorsa da, esas olarak Avrupa kökenli hukuki unsurlarla İslam hukuku unsurlarını seküler bir yapı içinde bir araya getirmeyi amaçlar²⁷.

c) İki Savaş Arası Dönem

Bu dönemde Avrupa'da yapılan en önemli anayasalardan biri 1919 tarihli Weimar anayasasıdır. Aynı dönemde Doğu Avrupa'da da önemli anayasal gelişmeler olur. 1920 Çekoslovak, 1921 Yugoslav, 1921 Polonya ve 1923 Romanya anayasaları bu dönemde ilan edilir. Baltık ülkeleri de anayasalarını bu dönemde ilan ederler. Ancak Avrupa'da iki savaş arasında yapılan ve 18. yüzyıldan beri etkili olan liberal demokratik ilkeleri somutlaştıran bu anayasalar fazla yaşamaz. Bütün Avrupa'da liberal

²⁵ Fitzgibbon, Russell H. 1945. "IV. Constitutional Development in Latin America: A Synthesis". *The American Political Science Review*. 39, no. 3: 511.

²⁶ Wolf-Philips, Leslie. 1970. "Post-Independence Constitutional Change in the Commonwealth". *Political Studies*. 18, no. 1: 18-42; Dale, William. 1993. "The Making and Remaking of Commonwealth Constitutions". *The International and Comparative Law Quarterly*. 42, no. 1: 67.

²⁷ İran'daki anayasal gelişmelerin karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Arjomand, Said Amir. *Constitutional Politics in the Middle East: With Special Reference to Turkey, Iraq, Iran, and Afghanistan*. Oxford: Hart Pub, 2008.

demokratik rejimler yerlerini tek tek otoriter veya totaliter rejimlere bırakırlar. Bu gelişmelerin en trajik biçimde yaşandığı ülke kuşkusuz Almanya'dır²⁸.

İki savaş arasında anayasa tarihi açısından üzerinde durulması gereken bir başka önemli gelişme, yeni bir anayasal model olan “sosyalist model”in ortaya çıkışıdır. 20. yy.'ın başlarında Rusya'da mutlakîyetçi bir çarlık rejimi hakimdir. Her ne kadar imparatorluk içinde reform hareketleri ortaya çıkmış olsa da, Rusya hala o dönemde Avrupa ve Kuzey Amerika'nın önemli bir bölümünde etkili olan liberal demokratik gelişmelerin oldukça gerisindedir. Rusya'da 1906 yılında bir anayasa ilan edilmiş, ancak bu anayasa fazla yaşamamıştır. I. Dünya Savaşı Rusya'da çok önemli bir değişime yol açar. 1917 yılında gerçekleşen devrimle Rusya'da sosyalist bir rejim kurulur. Bu yeni rejim 1918 yılında ilk anayasasını ilan eder. Bu, anayasa tarihinde yeni bir “modeldir”²⁹.

İki savaş arasında yaşanan anayasal gelişmeler arasında son olarak Ortadoğu'daki gelişmelere işaret etmemiz gerekir. Mısır 1922 yılında İngilizlerden bağımsızlığını kazanır ve 1923 yılında ilk anayasasını yapar. Mısır 1956, 1958 ve 1964 anayasalarında sonra 1971 yılında son anayasasını yapar. 1953 yılında monarşiye son veren Nasır ve ekibinin yaptığı 1964 anayasası 1971 anayasası üzerinde etkili olur. Bu anayasa 1980 yılında çok partili hayata geçiş için değiştirilir. 1926 yılında ise Lübnan ilk anayasasını ilan eder. Lübnan anayasası mandası altında bulunduğu Fransa'dan etkilenmiştir. Bu anayasa Fransız Yüksek Komiseri'ne çok önemli yetkiler vermektedir. Lübnan'a bağımsızlığı Fransa tarafından ancak 1941 yılında verilir. Yeni Suriye Anayasası ise 1920 yılında ilan edilir ancak Anayasanın ilanından üç hafta sonra Fransızlar Şam'ı işgaliyle Anayasa rafa kalkar³⁰.

d) II. Dünya Savaşı Sonrası

Anayasacılık hareketleri İkinci Dünya Savaşı ile kesintiye uğrar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir büyük anayasa dalgası daha dünyayı kaplar.

²⁸ Bu konuda bkz. Van Caenegem, s. 270-291.

²⁹ Loewenstein, Karl. “Constitutions, Constitutional Law”. in Claus Dieter Kernig ed. *Marxism, Communism, and Western Society; A Comparative Encyclopedia*. New York: Herder and Herder, 1972, 169-190.

³⁰ Davis, Helen Miller. *Constitutions, Electoral Laws, Treaties of States in the Near and Middle East*. Durham, N.C.: Duke University Press, 1953.

Dalganın etkili olduğu bölgeler, Batı ve Doğu Avrupa, Afrika ve Asya'dır. Bu anayasa dalgasının Batı Avrupa dışındaki yerlerde iki önemli kaynağı vardır: Afrika³¹ ve Asya'da³² sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmaları ve Doğu Avrupa'da "halk demokrasileri"nin kurulması. Bu gelişmelerde iki önemli anayasal model, "liberal demokratik model" (özellikle Fransız ve İngiliz modelleri) ve "sosyalist model"³³ önemli rol oynar.

20. yy.'ın son çeyreğinde, Batı Avrupa'da liberal demokratik rejimler pekişirken, önde gelen Amerikalı siyaset bilimci Samuel P. Huntington'ın deyimiyle üçüncü demokrasi dalgası başlar. Üçüncü dalgayla birlikte o güne kadar otoriter rejimlerle yönetilen pek çok ülke demokrasiye geçer. Bu demokrasiye geçiş süreci 1974 yılında Portekiz Karanfiller Devrimi ile başlayıp İspanya ve Yunanistan'da otoriter rejimlerin yıkılmasıyla devam eder. Üçüncü dalga Güney Avrupa'nın ardından Latin Amerika, Sovyetler Birliği ve nihayet Doğu Avrupa'ya ulaşır³⁴. Bu bölgelerdeki devletler tek tek demokrasiye geçer ve liberal demokratik anayasal model üzerine anayasalarını inşa ederler³⁵.

Nihayet, 2000'li yıllarda anayasacılık hareketleri açısından en dikkat çekici gelişme belli Arap ülkelerinde 2010 yılında başlayan ve etkileri günümüze kadar devam eden "Arap Baharı" ve ardından başlayan anayasa yapım dalgasıdır. Bu dalgada Mısır ve Tunus gibi bazı ülkelerde anayasa yapım çalışmalarında oldukça yol katedilmiş ancak iç çatışmalar ve siyasi istikrarsızlık yüzünden bu makalenin yazıldığı tarih itibarıyla bu çalışmalar henüz bir somut bir sonuca ulaşamamıştır³⁶.

³¹ Sinjela, A. Mpazi. 1998. "Constitutionalism in Africa: Emerging Trends". *The Review*. no. 60: 23, 23.

³² Mansur, Fatma. *Process of Independence*. London: Routledge & Paul, 1962, 99-131.

³³ Bihari, Ottó. *The Constitutional Models of Socialist State Organization*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

³⁴ Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991. Bu kitabın Türkçe çevirisi için bkz. Huntington, Samuel P., Çev: Ergun Özbudun. *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1996.

³⁵ Bu konuda bkz. Goñenç, Levent. *Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries*. The Hague: Nijhoff, 2002.

³⁶ Bu konudaki gelişmeler için bkz. Henry, Clement M., and Ji-hyang Jang. *The Arab Spring: Will It Lead to Democratic Transitions?* New York: Palgrave Macmillan, 2013.

e) Küresel Anayasal Değişimin Makro-Sosyolojik Dinamikleri

Yukarıda, bu makalenin sınırları içerisinde küresel anayasa gelişmelerinin çok kısa bir özetini yaptık. Acaba bu büyük fotoğraftan bazı yasalar veya örüntüler çıkartılabilir mi? Hemen başta belirtelim, bu kısa özetle dahi hemen dikkat çeken (ve bizim de üzerinde durmak istediğimiz) husus anayasaların birbirlerinden etkilenmiş olmaları ve bazı anayasaların “model anayasa” olarak kabul edilmeleridir. Literatürde bu olguyu anlatmak için çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. “Anayasal ödünç alma” (*constitutional borrowing*), “anayasal modelleme” (*constitutional modelling*), “anayasal fikirlerin göçü” (*migration of constitutional ideas*), “anayasal” veya “hukuksal transplantasyon” (*legal transplantation*). Tüm bu kavramlar, ulusal anayasaların birbirlerinden veya uluslararası platformda geliştirilen ilke ve kurumlardan etkilenmekte olduğunu ifade eder. Günümüzde bu eğilim iyice görünür hale gelmiştir.

Peki, toplumlar veya anayasayı yapma ve değiştirme iktidarına sahip olanlar başka anayasalardan veya uluslararası standartlardan “neyi” ve “neden” ödünç alırlar? Önce “neyi” sorusunun cevabını verelim: Birincisi, anayasal kurumlar ödünç alınır, özellikle hükümet sistemleri, yani yasama-yürütme ilişkilerine dair modeller yeni anayasaların yapımında etkili olur. Bu bağlamda, iki büyük anayasa ailesinden “parlamentar sistem” ve “başkanlık sistemi” ailelerinden söz edilebilir. Bunun dışında, özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası standartların iç hukuka aktarıldığı görülmektedir.

“Niye” sorusunun cevabını vermek ise daha güçtür. Bu konuda, “Dünya Sistemler Teorisi” bize yardımcı olabilir. Bu makro-sosyolojik yaklaşımın kurucusu Immanuel Wallerstein’a göre, ulus devlet “Dünya Sistemi” ismini verdiği ekonomik, siyasi ve hukuki bir düzenin içinde var olur. Nasıl ki bireylerin davranışları içinde buldukları sosyo-kültürel şartlara referans verilmeden anlaşılamaz, her bir toplum veya ulus devletinin de içinde buldukları dünya sistemine referans verilmeksizin anlaşılması mümkün değildir. Bu teoriye (veya Wallerstein’in kendi tanımlamasıyla “analiz yöntemi”ne) göre, küresel kapitalist ekonomi ilişkilerinde üç pozisyon tespit edilebilir: merkez, yarı-çevre ve çevre. Merkezde yer alan ülkeler sanayisi gelişmiş, hammadde alan ve sanayi ürünü ihraç eden ülkelerdir. Çevre ülkelerse tam tersine sanayisi gelişmemiş, hammaddesini ihraç ederek sanayi

ürünleri ithal eden fakir ülkelerdir. Yarı-çevre ülkeleriye, deyim yerindeyse, iki arada bir derede kalmış, her iki pozisyondan da belli özellikler almış olan ülkelerdir. Wallerstein'in ve onu izleyenlerin ortaya koyduğu gibi, merkez ülkeler ekonomik anlamda yarı-çevre ve çevre ülkelere hükmederler. Ancak bu hakimiyet, sadece ekonomik alanda değil, siyasi ve kültürel alanda da geçerlidir³⁷. Bu bağlamda, çevre ve yarı-çevre ülkeler merkez ülkeleri model olarak alırlar³⁸. Ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda yapılan bu tespit, anayasal anlamda da geçerlidir³⁹. Bunun iki nedeni olduğuna işaret edilebilir: Birincisi, çevre ve yarı-çevre ülkelerdeki seçkinlerin, merkez ülkelerdeki anayasal kurumları kopya ederek, bu ülkelerin siyasi ve ekonomik anlamdaki başarılarını veya belki daha doğru bir deyişle "başarı öyküleri"ni tekrarlamak istedikleri söylenebilir. Çevre ve yarı-çevre ülkelerin nihai amacının Dünya Sistemi içinde merkez ülkeler arasına girmek olduğu düşünüldüğünde, bu saik daha net anlaşılabilir. Bu bağlamda anayasalar, bir yandan kapitalist Dünya Sistemi'ne entegrasyonun, diğer yandan "etkin ve iyi yönetim"in araçları olarak görülür ve tasarlanır. Latin Amerika'daki anayasallaşma hareketleri bu eğilimin tipik örneği olarak verilebilir. İkincisi (aynı konuya merkez ülkelerin penceresinden bakacak olursak), merkez devletlerin de "Merkez Kulübü"ne üye olmanın ön koşulu olarak belli anayasal değer ve kurumların kabul edilmesini şart koştuğu söylenebilir. Buna göre, bir ülkenin ekonomik anlamda merkez ülkeler düzeyinde gelişmiş olması, merkez ülkeler arasına kabul edilmesi için yeterli değildir. Siyasi ve kültürel anlamda bazı standartların da var olması gerekir. Bunlar da özellikle anayasalarda ve hukuk sisteminde somutlaşır. Demokrasiye geçen ve bugün Avrupa Birliği üyesi olan Orta ve Doğu Avrupa'daki ülkeler buna örnek olarak verilebilir.

³⁷ Wallerstein, Immanuel. "World-System Analysis". in Anthony Giddens and Jonathan H. Turner. *Social Theory Today*. Stanford, Calif: Stanford University Press, 1987, 309-324.

³⁸ Braithwaite, J. 1994. "A Sociology of Modelling and the Politics of Empowerment". *The British Journal of Sociology*. 45, no. 3: 445.

³⁹ Opekin, Brian. 2000. "Constitutional Modelling: The Domestic Effect of International Law in Commonwealth Countries, Part I". *Public Law*. 607; Opekin, Brian. 2001. "Constitutional Modelling: The Domestic Effect of International Law in Commonwealth Countries - Part II". *Public Law*. 97.

Sonuç

Bu makalede anayasal değişimi sadece kağıt üzerindeki bir değişiklik olmadığı varsayımından hareket ederek, anayasal değişimin anayasa dışında, toplumsal alanda var olan belli koşullardan nasıl etkilenebileceği üzerinde durduk. Sonuç olarak, anayasal değişimin sürekli gündemde olduğu ülkemizde, geçmişteki ve gelecekteki olası değişimleri eksiksiz açıklayabilmek için mikro ve makro düzeyde sosyolojik gözlemlerin faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu bağlamda, ileride Türkiye'deki anayasal değişime ilişkin yapılacak çalışmalarda toplumun sınıfsal yapısı, sınıf menfaat ve bilinciyle anayasal kurumlar arasındaki ilişki ve siyasi ve anayasal kültüre dair gözlemlerin konuyu daha geniş bir perspektiften değerlendirmemize olanak sağlayacağına inanıyoruz. Nihayetinde tüm bu kavramsal araçların yerel sosyal dinamiklerin ötesinde küresel sosyal dinamikleri anlamamıza yardımcı olacak "Dünya Sistemler Teorisi" ile birlikte kullanılmasını öneriyoruz.

KAYNAKÇA

- Almond, Gabriel A., and Sidney Verba. *The Civic Culture Revisited*. Newbury Park, Calif: Sage Publications, 1989.
- Almond, Gabriel A., and Sidney Verba. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963.
- Arjomand, Said Amir. *Constitutional Politics in the Middle East: With Special Reference to Turkey, Iraq, Iran, and Afghanistan*. Oxford: Hart Pub, 2008.
- Banting, Keith G., and Richard Simeon. "Introduction: The Politics of Constitutional Change" in *The Politics of Constitutional Change in Industrial Nations: Redesigning the State*. London: Macmillan, 1984.
- Beach, Vincent. "Charter of 1814". Edgar Leon Newman and Robert Lawrence Simpson eds. *Historical Dictionary of France from the 1815 Restoration to the Second Empire*. New York: Greenwood Press, 1987.
- Bihari, Ottó. *The Constitutional Models of Socialist State Organization*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.
- Bogdanor, Vernon. "Conclusion" in *Constitutions in Democratic Politics*, Vernon Bogdanor eds. Aldershot, Hants, England: Gower, 1988.
- Braithwaite, J. 1994. "A Sociology of Modelling and the Politics of Empowerment". *The British Journal of Sociology*. 45, no. 3: 445.
- Brissaud, Jean. *A history of French public law*. Boston: Little, Brown, 1915.
- Caenegem, R. C. van. *An Historical Introduction to Western Constitutional Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Connelly, Owen. *Historical Dictionary of Napoleonic France, 1799-1815*. Westport, Conn: Greenwood Press, 1985.
- Dale, William. 1993. "The Making and Remaking of Commonwealth Constitutions". *The International and Comparative Law Quarterly*. 42, no. 1: 67.

- Davis, Helen Miller. *Constitutions, Electoral Laws, Treaties of States in the Near and Middle East*. Durham, N.C.: Duke University Press, 1953.
- Elder, Neil, Alastair H. Thomas, and David Arter. *The Consensual Democracies?: The Government and Politics of the Scandinavian States*. Oxford: Robertson, 1982.
- Fitzgibbon, Russell H. 1945. "IV. Constitutional Development in Latin America: A Synthesis". *The American Political Science Review*. 39, no. 3: 511.
- Franklin, Daniel P., and Michael J. Baun. *Political Culture and Constitutionalism: A Comparative Approach*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1995.
- Geddes, Barbara. 1995. "A Comparative Perspective on the Leninist Legacy in Eastern Europe". *Comparative Political Studies*. 28, no. 2: 239.
- Gella, Aleksander. *Development of Class Structure in Eastern Europe Poland and Her Southern Neighbors*. Albany: State University of New York Press, 1989.
- Goşnenç, Levent. *Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries*. The Hague: Nijhoff, 2002.
- Hayden, Joseph Ralston. *New European Constitutions in Poland, Czechoslovakia and the Kingdom of the Serbs, Croates and Slovenes*. *American Political Science Review*. XVI, no. 2. 1922.
- Henry, Clement M., and Ji-hyang Jang. *The Arab Spring: Will It Lead to Democratic Transitions?* New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Hesse, Joachim Jens. "Constitutional Policy and Change in Europe: The Nature and Extent of the Challenges", in *Constitutional Policy and Change in Europe*, Joachim Jens Hesse and Nevil Johnson eds. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
- Huntington, Samuel P., Çev: Ergun Özbudun. *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1996.

- Kern, Robert, and Meredith D. Dodge. *Historical Dictionary of Modern Spain, 1700-1988*. New York: Greenwood Press, 1990.
- Kishimoto, Koichi. *Politics in Modern Japan: Development and Organization*. Tokyo: Japan Echo, 1988.
- Lane, Jan-Erik. *Constitutions and Political Theory*. Manchester: Manchester University Press, 1996.
- Loewenstein, Karl. "Constitutions, Constitutional Law". in Claus Dieter Kernig ed. *Marxism, Communism, and Western Society; A Comparative Encyclopedia*. New York: Herder and Herder, 1972, 169-190.
- Mansur, Fatma. *Process of Independence*. London: Routledge & Paul, 1962.
- Moore, Barrington. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston: Beacon Press, 1966.
- Opeskin, Brian. 2000. "Constitutional Modelling: The Domestic Effect of International Law in Commonwealth Countries, Part I". *Public Law*. 607.
- Opeskin, Brian. 2001. "Constitutional Modelling: The Domestic Effect of International Law in Commonwealth Countries - Part II". *Public Law*. 97.
- Patrick, Glenda M. "Political Culture" in Giovanni Sartori ed. *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*. Beverly Hills, Calif: Sage Publications, 1984.
- Polonsky, Antony. *The Little Dictators: The History of Eastern Europe Since 1918*. London: Routledge & K. Paul, 1975.
- Seton-Watson, Hugh. *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941*. New York: Harper & Row, 1967.
- Seton-Watson, Hugh. *The East European Revolution*. New York: Praeger, 1956.
- Sinjela, A. Mpazi. 1998. "Constitutionalism in Africa: Emerging Trends". *The Review*. no. 60: 23.

- Vorlander, Hans. "What is Constitutional Culture?" in Silke Hensel, Ulrike Bock, Katrin Dirksen, Hans-Ulrich Thamer eds. *Constitutional Cultures: On the Concept and Representation of Constitutions in the Atlantic World*. Newcastle: Cambridge Scholars, 2012.
- Wallerstein, Immanuel. "World-System Analysis". in Anthony Giddens and Jonathan H. Turner. *Social Theory Today*. Stanford, Calif: Stanford University Press, 1987, 309-324.
- Watkins, Frederick. *The Political Tradition of the West*. Harvard University Press, 1957.
- Wheare, K. C. *Modern Constitutions*. London: Oxford University Press, 1966.
- Wheare, K. C., Çev: Mehmet Turhan. *Modern Anayasalar*. Ankara: Değişim, 1985.
- Wolchik, Sharon L. "Czechoslovakia", in Joseph Held eds. *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*. New York: Columbia University Press, 1992.
- Wolf-Philips, Leslie. 1970. "Post-Independence Constitutional Change in the Commonwealth". *Political Studies*. 18, no. 1: 18.